

Scenes uit een huwelijk: vijftig jaar natuurbeheer en erfgoedzorg in het Drentsche Aa-gebied

Hans Elerie & Theo Spek

‘Alleen al de cultuurhistorische betekenis van het Stroomdallandschap Drentsche Aa rechtvaardigt het behoud ervan’, aldus de landschapsarchitect Harry de Vroome bij de presentatie van het Gedachtenplan in 1965. Dertig jaar later is hij als één van de drie samenstellers van dit plan minder optimistisch: ‘Mijn grote zorg is dat de cultuurhistorische waarden niet ondergeschikt worden gemaakt aan de progressiviteit van natuurontwikkeling’ (de Vroome, 1995). Hoe is het de cultuurhistorische waarden vergaan en hoe wordt er binnen het Nationaal beek- en esdorpenlandschap Drentsche Aa mee omgegaan?

De eerste vijftientig jaar

In de jaren zeventig waren de natuurbeheerders nog vol goede moed om de breed uitgemeten ambities van het Gedachtenplan (Modderkolk et al., 1965) te realiseren. Het streefbeeld was de topografische kaart van rond 1900, uit de tijd vóór de grote ontginningen. Het toekomstige beheer zou een blauwdruk vormen van oorspronkelijke agrarische gebruiksvormen. Hoewel in het beheer veel moeite is gedaan om deze vegetaties te herstellen, bleek op den duur dat dit in financieel en organisatorisch opzicht heel moeilijk te realiseren viel.

De mechanisatie bood uitkomst. Keerzijde was wel dat de beekdalen ingrijpend moesten worden heringericht. Het oorspronkelijke reliëf en de archeologische sites, voor zover nog aanwezig, werden in de jaren negentig op veel plekken afgevlakt en daarvoor in de plaats kwamen nieuw gegraven

slenken en kunstmeanders. Na de grootschalige herinrichting van het oude cultuurlandschap van De Heesten ten oosten van Taarlo in 1993 beginnen ook enkele historisch geografen zich zorgen te maken. Met machinaal geweld wordt deze kleinschalige veldontginning uit de 18e eeuw in enkele weken omgetoverd in een nieuw ecotoop met overal beweiding. De ingreep is illustratief voor de ondergeschikte positie van cultuurhistorie bij de grootschalige herinrichting van de beekdalen in de jaren negentig. Het eeuwenoude hooilandenmozaïek met zijn vele veldnamen verdween op veel plekken als sneeuw voor de zon. Sloten werden gedempt met het zand van de afgevlakte zandkoppen, terwijl dammen en verharding werden aangelegd voor de

zware natuurbouwmachines. Qua grondverzet en mechanisatie deden natuurbeheer en landbouw niet voor elkaar onder. Al met al was deze nieuwe praktijk een frustrerende ontwikkeling voor veel archeologen en historisch geografen, temeer daar de planvorming werd beperkt tot een kleine kring van botanici en eco-hydrologen. Hoewel de landschapsarchitect Berg in opdracht van SBB een analyse van de cultuurhistorische landschapskenmerken heeft gemaakt, is hier in de praktijk niets mee gedaan. Sprekend was dan ook de titel van de toenmalige beheervisie van Staatsbosbeheer ‘Van stroomdal naar droomdal’ (Schipper & Streefkerk, 1993). Wie droomde eigenlijk dat dat? Ondanks de onschatbare cultuurhistorische waarden in het Drentsche Aa-gebied vormde cultuurhistorie in de gebiedsvisie uit die periode een plichtmatig aanhangsel, in plaats van een belangrijke hoofdlijn. Geheel in overeenstemming hiermee werd nauwelijks geld gestoken in herstel en onderhoud van het cultuurlandschap. Ook het beleid op het terrein van de Waardevolle Cultuur Landschappen (WCL) uit de jaren negentig bracht daar nauwelijks verandering in.

Het Ballooërveld is een goed voorbeeld van het rijk gelaagde landschap in het Drentsche Aa-gebied. Dit heide- en stuifzandlandschap kent niet alleen talrijke historische relictten, maar tegelijkertijd ook uitzonderlijke aardkundige en archeologische waarden (foto: Klaas van Sloten, Paterswolde).

De moeizame weg naar een Nationaal Park

Een keerpunt vormde in 1993 de nominatie van het Drentsche Aa-gebied voor de status van Nationaal Park. Staatsbosbeheer verwelkomde dit initiatief van de Voorlopige Commissie Nationale Parken en ook landschapsarchitect Harry de Vroome '...had al dertig jaar op dit heugelijke feit gewacht'. Maar de landbouwers in de streek, die drie jaar eerder al het Nationaal Natuurbeleidsplan voor de kiezen hadden gekregen, voelden zich opnieuw in het nauw gedreven. Op hoorzittingen in het gebied werd de Commissie geconfronteerd met boze boeren die het 'park' als een rechtstreekse bedreiging zagen in hun voortbestaan. Ook sommige dorpen zetten vraagtekens bij de top-down benadering van de Haagse beleidsmakers. De bestaande Nationale Parken hadden toen nog een bescheiden omvang en in hoofdzaak een natuurdoelstelling. Maar een compleet stroomgebied met dorpen en uitgestrekte landbouwgebieden was een ander verhaal.

Aanvankelijk werd de discussie gedomineerd door de natuurbeschermers. Zij zagen het park als een kans om de schadelijke invloed van de intensieve landbouw verder in te perken. Al gauw ontstond een patstelling: zowel natuurbeheerders als landbouwers stonden niet open voor een

compromis. Maar was er nog wel sprake van een consistent nationaal park wanneer de boeren buiten de boot vielen? Ook in de dorpen ontstond reuring. Zo verzette Loon zich tegen de vestiging van een bezoekerscentrum, dat een kordate wethouder van Assen op voorhand had geclaimd. Andere kleine dorpen vreesden een toekomst à la het museumdorp Orvelte, waarbij landschap en leven op slot zouden worden gezet. Zo werd voor iedereen duidelijk dat er in het gebied te weinig draagvlak is voor een nationaal park in zijn gangbare vorm. Men moest op zoek naar een nieuw en inspirerend adagium om bewoners en landbouw opnieuw voor het idee te winnen.

Cultuurhistorie als nieuwe inspiratiebron

In 1998 werd een nieuwe, brede adviescommissie ingesteld waarin het waterschap, de boeren, de dorpen, de waterwinning, de gemeenten, de provincie, Staatsbosbeheer en een aantal adviserende overheidsinstellingen waren vertegenwoordigd. Nieuwkomer in het gezelschap was de Brede Overleggroep Kleine Dorpen in Drenthe (BOKD), die als belangenorganisatie ervaring had met projecten op het terrein van leefbaarheid, recreatie en cultuurhistorie. Zij kon als intermediair optreden naar de vele plaatselijke verenigingen van dorpsbelangen.

Kort na de installatie van de regionale adviescommissie verscheen de Nota Belvédère die in navolging van het Natuurbeleidsplan steeds meer invloed kreeg op het gebiedsgerichte beleid. De Nota, ondertekend door vier ministeries, beoogde cultuurhistorie als inspiratiebron te gebruiken vanaf het begin van ruimtelijke inrichtingsprocessen en stelde zich bovendien open voor burgerparticipatie (Nota Belvédère, 1999). De Drentsche Aa werd in de Nota aangemerkt als een gebied met 'hoge gecombineerde cultuurhistorische waarden'.

In de discussie over een nieuw beleid nam de BOKD het voortouw. Vooruitlopend op het nieuwe rijksbeleid werd voorgesteld om de bijzondere identiteit van het stroomgebied centraal te stellen (Elerie, 2002). Uitgangspunt was de borging van een 'levend landschap' onder het motto 'behoud door vernieuwing'. In het vervolg zou de landbouw op haar bijdrage aan de landschappelijke identiteit worden beoordeeld. Landbouw kan het landschap open en leesbaar houden. Een aansprekend voorbeeld is het gebruik van de essen die ondanks schaalvergroting en dankzij een op bescherming gerichte ruimtelijke ordening een hoge cultuurhistorische waarde hebben behouden. Doordat de archeologische vondsten beneden de ploegdiepte lagen en bij de ruilverkavelingen geen grootschalig grondverzet op deze akkers plaatsvond, is het bodemarchief hier nog voor een belangrijk deel onaangetast. Veel schadelijker in dit opzicht zijn grondgebruikers buiten de reguliere landbouw,

In De Strubben-Kniphorstbos tussen Schipborg en Anloo is in 2008 een inrichting- en beheerplan opgesteld. Eén van de maatregelen was het verwijderen van jonge opslag, waardoor de waardevolle eikenstrubben, grafheuvels en karrensporen veel beter zichtbaar werden (foto: Klaas van Sloten, Paterswolde).

waardoor verrommeling van het landschap door afrasteringen, kerstboomkwekerijen en commerciële lelieteelt tot aantasting van cultuurhistorische waarden leiden. In 'dorpsomgevingsplannen' hadden bewoners al eerder aangegeven dat zij hechten aan het behoud van de landbouw als grondgebruiker. Juist de afwisseling van natuur- en landbouwgronden bepaalde volgens bewoners en recreanten het gezicht van de Drentsche Aa.

De BOKD stelde daarom voor om het begrip Nationaal Park in te ruilen voor Nationaal Landschap, wat beter aansluit op het multifunctionele grondgebruik in het gebied. Een nieuwe naam werd in 2002 officieel vastgesteld: Nationaal beek- en esdorpenlandschap Drentsche Aa (NBEL). Staatsbosbeheer nam afscheid van de naam 'Stroomdallandschap Drentsche Aa'. De Drentsche Aa werd een Nationaal Park met een verbrede doelstelling. Enkele jaren later zou het hele stroomgebied alsnog als een officieel Nationaal Landschap in het rijksbeleid worden opgenomen (van Bommel, 2008).

De volgende stap was de samenstelling van een Voorbereidingscommissie die het Beheer, Inrichting en Ontwikkelingsplan (BIO-plan, Arcadis, 2002) ging uitwerken voor de komende dertig (!) jaar. En net als bij de ontwikkeling van het Gedachtenplan nam de provincie de touwtjes in handen. Het BIO-plan van de Drentsche Aa is waarschijnlijk het meest integrale en interactivie gebiedsplan dat ooit werd gerealiseerd. Natuur, landbouw, water, leefbaarheid, cultuurhistorie, landschap, recreatie,

voorlichting en educatie werden in één plan verenigd en op elkaar betrokken. De vele werkgroepen, lokale organisaties en de verschillende gebiedsactoren hadden een enorme klus geklaard, want ondanks de strubbelingen lag het plan in anderhalf jaar op tafel. In december 2002 reisde de toenmalige minister van Landbouw, Natuur en Visserij Cees Veerman af naar Schipborg om het eerste 'Nationaal Landschap' te openen en zijn fiat te geven aan het Overlegorgaan.

Een sleutelrol voor het dorpslandschap

Het nieuwe ruimteschip van het NBEL landde niet in een terra incognita, maar in een beleidsgebied met een lange voor geschiedenis die begon met de geboorte van het Gedachtenplan in 1965. Lopende projecten die in eerdere beleidskaders (ROM/WCL) waren opgestart, vielen voortaan onder de vlag van het NBEL. Met de 'parken-bijdrage' als jaarlijkse toelage kon het pas opgerichte Overlegorgaan direct aansluiten op een waaier van sectorale en Europese subsidiestromen. Bovendien bood het kersverse Belvédère-beleid nieuwe mogelijkheden om de 'verwaarloosde' cultuurhistorie nieuw leven in te blazen. In de looptijd van het NBEL zijn tot dusver vele tientallen projecten gestart. Zij geven het Nationaal Landschap vers bloed en veel aanzien in dorp en streek.

Alleen al binnen het thema 'Wonen en leefbaarheid' zijn veertig projecten afgerond. In dit onderdeel speelde de cultuurhistorie en de identiteit van het dorpslandschap een belangrijke rol. Bijna alle dorpen hadden in het verleden hun eigen dorps geschiedenis beschreven en vastgelegd in een boekwerk. Lokaal was dus veel kennis aanwezig en diverse dorpen hebben ook een actieve historische vereniging. Zo konden onder het motto 'Behoud door vernieuwing' verschillende dorpsomgevingsplannen, verkeersveiligheidsplannen en groenprojecten worden uitgevoerd die het dorpskarakter versterkten. In de planvorming werden de lokale werkgroepen ondersteund door de BOKD en landschapsarchitecten, in nauwe samenwerking met de gemeenten.

Op zoek naar de biografie van het landschap: naar een nieuw cultuurhistorisch programma

Onder invloed van het nieuwe Belvédère-beleid ontstond op rijksniveau behoefte aan een geïntegreerde aanpak van natuurbeheer en erfgoedzorg (Nota Belvédère, 1999). Onder de vlag van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) werd het onderzoeksprogramma Bodemarchief in Behoud en Ontwikkeling (BBO) ingesteld dat zich tot doel stelde om de samenwerking tussen

Een belangrijke maatregel in het inrichtings- en beheerplan voor het Ballooërveld uit 2010 was het verwijderen van defensiebosjes, waardoor tal van prehistorische en historische relictten zichtbaar werden. Ook in de Bronstijd lagen deze grafheuvels blijkens stuifmeelonderzoek in een open landschap (foto: Klaas van Sloten, Paterswolde).

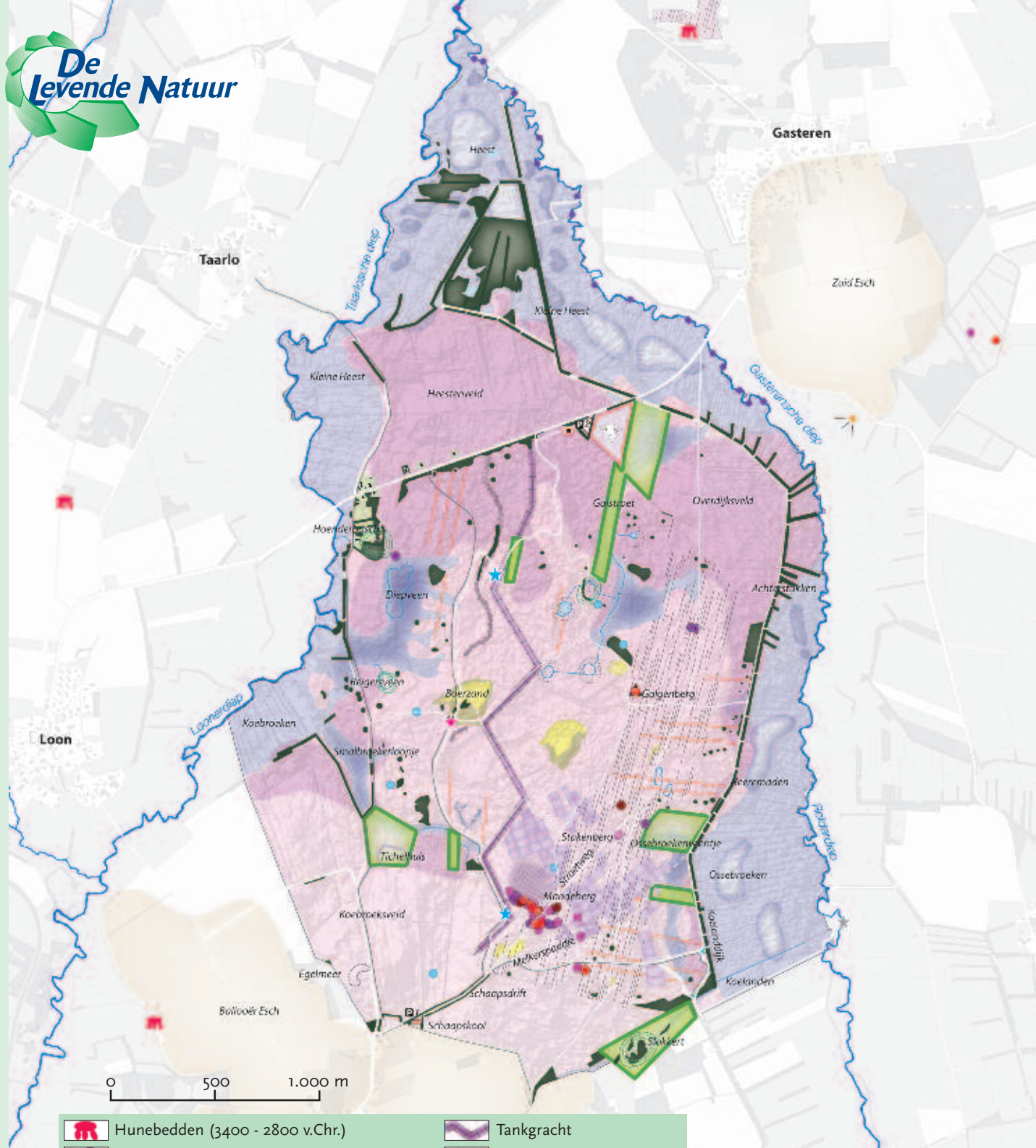
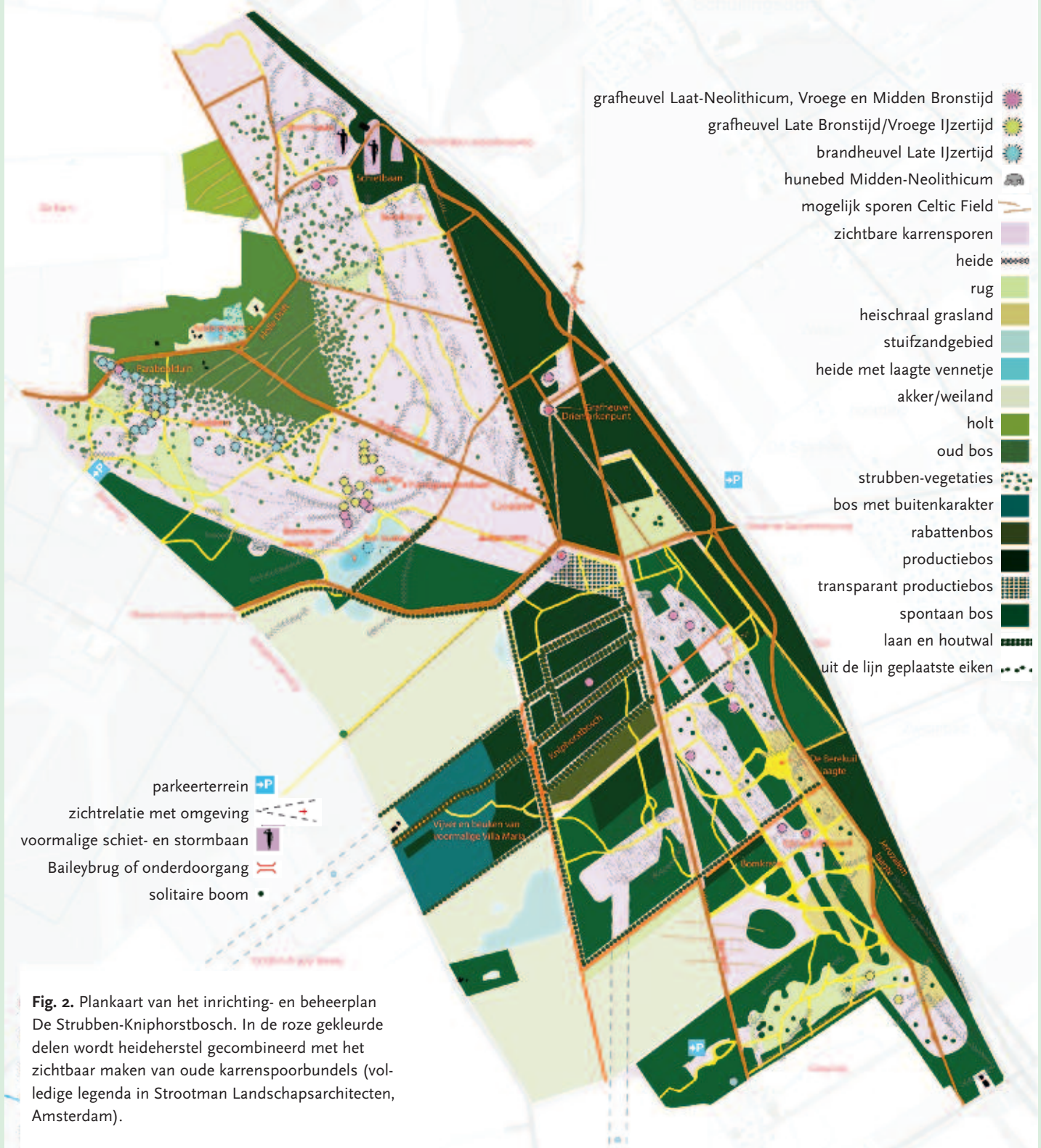

Fig. 1. Ter voorbereiding op het inrichting- en beheerplan voor het Balloërveld is een landschapsbiografie van dit terrein opgesteld, waaruit deze cultuurhistorische relictenkaart resulteerde (volledige legenda in Strootman Landschapsarchitecten, 2010).

de cultuurhistorische disciplines te versterken en bovendien ook deze disciplines een betere plek te geven in het gebiedsgerichte beleid (Bloemers, 2001). Een van de speerpuntprojecten was de vervaardiging van een integrale landschapsbiografie van het Nationaal beek- en esdorpenlandschap

Drentsche Aa als inspiratiebron voor een reeks aan gebiedsgerichte projecten (Elerie & Spek, 2010). Een landschapsbiografie is een wetenschappelijk verantwoord, interdisciplinair, rijk geïllustreerd en toegankelijk geschreven verhaal over de lange termijnontwikkeling van het landschap. De wisselwerking tussen mens en natuur speelt daarin de hoofdrol.

Als eerste stap naar deze landschapsbio-graphie werd een basisinventarisatie uitge-voerd van de landschappelijke en cultuur-historische waarden (RAAP, 2004). Deze kartering werd vervolgens gebruikt voor de samenstelling van een gebiedsdekkende Landschapsvisie waarin concreet en beel-

dend is aangegeven hoe behoud gecombineerd kan worden met een ontwikkelingsgerichte landschapsstrategie (Novioconsult & Strootman, 2004). Op de vele drukbezochte publieksavonden konden bewoners en gebruikers reageren en meedenken.

Een vergelijkbare aanpak is gevolgd voor de herinrichting van twee natuurterreinen die uitzonderlijk rijk waren aan cultuurhistorisch erfgoed: het Kniphorstbos/De Strubben en het Ballooërveld (fig. 1), die beide als oefenterreinen door Defensie waren afgestoten. Bijzonder was hier de nauwe samenwerking tussen onderzoekers, beheerders, bewoners en landschaps-

architecten: tezamen leverden zij integrale beheer- en inrichtingplannen af die zowel in Nederland als soms ook in het buitenland inmiddels richtinggevend zijn. Ook deze plannen zijn vastgelegd in fraai geïllustreerde boekwerken die op een toegankelijke wijze de inrichting en het toekomstig beheer verbeelden (Strootman et al., 2008; Strootman, 2010). De herinrichting van beide terreinen is inmiddels voltooid, waarbij meer dan ooit tevoren de cultuurhistorische sporen leesbaar zijn in het landschap, terwijl tegelijkertijd een nieuwe toekomst is geboden voor planten en dieren. Zo werd in de Schipborger Strubben op grote schaal opslag van jonge bomen

verwijderd, waardoor de voor dit gebied zo karakteristieke oude eikenstrubben, karrensporen en grafheuvels veel beter zichtbaar werden (fig. 2) en bovendien ook de randvoorwaarden voor vlinders en andere insecten sterk verbeterd werden. Op het Ballooërveld werden talrijke Defensiebosjes uit de jaren vijftig verwijderd, waardoor bezoekers hier als één van de weinige plekken in Drenthe de vroegere weidsheid van de heide kunnen ervaren met alle cultuurhistorische relictten die daarbij horen. Experimenteel was ook het Veldnamenproject, waarin historische toponiemen en verhalen met lokale kenners en amateur-archeologen is verkend. Ze bleken een

schat aan informatie te bevatten en op allerlei manieren als inspiratiebron te kunnen worden gebruikt, onder meer in het landschapsbeheer, het ontwerp, het onderwijs en de kunst. De bevindingen van dit antropologische veldwerk zijn vastgelegd in het boek Van Jeruzalem tot Ezelsakker (Elerie & Spek, 2009) en afgesloten met een Veldnamenfestival. Voor alle dorpen in het gebied is een Digitale Dorpsatlas ontwikkeld waarin plekken met betekenis en verhalen zowel door wetenschappers als door dorpsbewoners zelf kunnen worden vastgelegd. Bewoners kunnen over hun verhalenlandschap communiceren via de dorp-website of een dorp-app. Het NWO-BBO project wordt in juli 2015 afgerond met de presentatie van de Landschapsbiografie van de Drentsche Aa, waaraan bijna 20 wetenschappers hebben bijgedragen. Het boekwerk van ruim 500 bladzijden is geschreven voor een breed publiek en beoogt een impuls te geven aan de integrale kennisontwikkeling van het Nationaal beek- en esdorpenlandschap Drentsche Aa.

De toekomst van het erfgoed

De lange weg die de inbreng van de cultuurhistorie in de afgelopen vijftientig jaar heeft gevolgd is niet voor niets geweest. Weinig gebieden in Nederland kennen een zo sterke samenhang van interdisciplinair onderzoek, participatieve beleidsvorming en integraal beheer als het Drentsche Aa-gebied. Tal van binnenlandse en buitenlandse partijen bezoeken tegenwoordig het NBEL om deze nieuwe aanpak te leren kennen.

Eén van de belangrijkste verworvenheden is dat natuurbeheer en erfgoedzorg veel beter dan voorheen met elkaar worden geïntegreerd. Onder de vlag van Staatsbosbeheer is inmiddels een vruchtbare samenwerking ontstaan tussen ecologen en historisch geografen. Dit resulteerde in een nieuwe toekomstvisie op het beheer in de 21e eeuw, (Schipper et al., 2014 en in dit nummer). Samen met de sterk toegenomen

bewustwording van de cultuurhistorische waarden onder brede lagen van de bevolking, vormt deze nieuwe integrale vorm van landschapsbeheer wellicht de belangrijkste oogst van 25 jaar cultuurhistorisch beleid in het Drentsche Aa-gebied.

Literatuur

Arcadis, 2002. Beheer-, inrichtings- en ontwikkelingsplan voor het Nationaal beek- en esdorpenlandschap Drentsche Aa.

Bloemers, J.H.F., (red.), 2001. Bodemarchief in behoud en ontwikkeling. De conceptuele grondslagen. Uitgave NWO, Assen.

Bommel, S. van, 2008. The case of nature conservation in the Drentsche Aa area in the Netherlands. Wageningen.

Elerie, H., 2002. Terug naar het landschap. In: Academische reflecties, de wetenschap aan het woord over de vijfde nota. Ministerie VROM, Den Haag.

Elerie, H. & T. Spek, 2009. Van Jeruzalem tot Ezelsakker. Veldnamen als levend erfgoed in het Nationaal beek- en esdorpenlandschap Drentsche Aa, Utrecht.

Elerie, H. & Th. Spek, 2010. The cultural biography of landscape as a tool for action research in the Drentsche Aa National Landscape. In: The cultural Landscape & Heritage Paradox, Amsterdam: 30.

Modderkolk, F., E. Stapelveld & H.W. de Vroome, 1965. Stroomdallandschap Drentsche Aa. Beschrijving en gedachtenplan met betrekking tot het beheer en agrarisch gebruik, de landschappelijke en recreatieve ontwikkeling. SBB Assen.

Nota Belvédère, 1999. Beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting. Ministerie van OCW, Den Haag.

Novioconsult & Strootman Landschapsarchitecten, 2004. Landschapsvisie Drentsche Aa. In opdracht van Nationaal beek- en esdorpenlandschap Drentsche Aa en Staatsbosbeheer, Nijmegen/Amsterdam.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, 2004. Cultuurhistorische inventarisatie Drentsche Aa. RAAP Rapport 969. Amsterdam.

Schipper, P.C. & J.G. Streefkerk, 1993. Van stroomdal naar droomdal. Integratie van

hydrologisch en oecologisch onderzoek ten behoeve van het beheer in de Drentse Aa. Staatsbosbeheerrapport 1993-2.

Schipper, P.C., J. Wolf & E.J. Lammerts, 2014. Drentsche Aa bij de tijd. Visie op duurzaam beheer in de 21e eeuw. Staatsbosbeheer, Driebergen.

Strootman Landschapsarchitecten, Novioconsult & J. Neefjes, 2008. Strubben Kniphorstbosch, inrichtings- en beheerplan. In opdracht van Staatsbosbeheer. Amsterdam.

Strootman Landschapsarchitecten, 2010. Ballooërveld, inrichtings- en beheerplan. In opdracht van Staatsbosbeheer. Amsterdam.

Vroome, H.W. de, 1995. Landschap. In: Van Boerenbeheer(der) naar natuurbeheer(der). Afscheidsbundel Hindrik Lanjouw, SBB: 6.

Summary

Scenes from a marriage: fifty years of nature and heritage management in the Dutch National Landscape Drentsche Aa

The paper discusses landscape and heritage management in the Dutch National Landscape Drentsche Aa (Northern Netherlands) during the past five decades. Since 1965 there has always been a certain tension between the goals and methods of modern nature management and its effects on archaeological sites and historical landscapes. This culminated in the 1990s when large-scale nature restoration projects seriously threatened cultural landscape values. In the past decade much of this tension has been harmonized by new integral landscape management methods, public participation and interdisciplinary research projects aimed at the integration of nature and culture.

Dr. J.N.H. Elerie
Doornakkers 40
9467 PR Anloo
jnh.elerie@kpnmail.nl

Prof.dr.ir. Th. Spek
Kenniscentrum Landschap
Rijksuniversiteit Groningen
Postbus 716
9712 AS Groningen
theo.spek@rug.nl